

ruit effectum, non ideo certum est illam eundem habituram effectum in alio casu; ad hoc enim requireretur ut esset ejusdem soli, ejusdem culturæ, ejusdem maturitatis, ejusdem siccitatis, eodem modo præparata et administrata; requireretur insuper ut ægrotus, ratione ætatis, humorum, complexionis, morbi, etc., in simili casu existeret: cum hæc omnia nunquam certo noscantur, usus plantarum medicinarum conjecturali tantum nititur motivo, et sic generaliter medicina. Idem dicendum est de multis aliis judiciis analogia innixis: sic graviter erraret qui, nulla habita ratione regionum, per analogiam judicaret omnes homines ejusdem staturæ vel coloris esse; sic pariter errabat ille rex Indiæ qui, ex analogia judicans aquam essentialiter esse liquidam, mendacii accusabat legatum Angliæ testantem flumina in regione sua ita aliquoties constringi ut elephantes super ea siccis pedibus deambularent.

SCHOLIUM SECUNDUM.

Sæpe igitur non nisi plures vel pauciores gradus probabilitatis suppeditat analogia, et quandoque tam debilis, ut ex illa nihil prudenter inferri possit. Unde quando *Fontenelle*, in eleganti opere dicto *la Pluralité des mondes*, docet omnes planetas suos habere incolas, quia magnam habent similitudinem cum terra nostra, ingeniosis quidem ratiociniis suum fulcit systema, sed illud nec clare nec solide demonstrat.

Duo alii celebres philosophi, *Huyghens*, Batavus, et *Wolf*, Germanus, ulterius progredientes et probabilitate innixi, affirmarunt illos planetarum incolas nobis similes esse. Quinimo eorum staturam *Wolf* sic determinavit: Experientia constat pupillam oculorum dilatari vel contrahi prout lumen vividius vel debilius eam afficit; qui ergo longius sunt a sole latiore habent pupillam: porro accurata debet esse proportio inter pupillam et oculum, inter oculum et

staturam corporis: inde qui planetas a sole remotiores incolunt, altiores esse debent. Deinde computatione facta, philosophus Germanus concludit habitatores Jovis tredecim pedes altitudinis habere. Nemo autem non videt quam vanum et ineptum sit tale systema.

SCHOLIUM GENERALE.

Cum pateat, ex dictis et probatis, septem superius exposita certitudinis motiva esse prorsus indubia, ubi ratiocinando ad aliquod ex illis pervenitur, in eo sistendum est; demonstratio est completa et propositio probanda statim admitti debet ut certa. Si tamen ulterior institueretur quæstio et peteretur quæ sit ultima ratio cur illa motiva admittantur ut certa et infallibilia, cur, v. g., sensus intimus, evidentia, relatio sensuum, etc., nos decipere nequeant, semper ultimo loco respondebitur, quia nemo de hoc dubitare potest, et talis est natura intelligentiæ humanæ.

ARTICULUS OCTAVUS.

DE MOTIVO PROBABILI.

Quamvis certitudo sit indivisibilis, sæpe tamen fit ut propositio in se vera plus minusve perfecte a nobis attingatur, quia plures vel pauciores habemus rationes judicandi illam esse veram, licet omnimodam certitudinem non obtineamus: illæ autem rationes, quæ mentem inter nescientiam et certitudinem constituunt, dicuntur *probabilitates*.

Quia vero hæc series rationum infinitos propemodum admittere potest gradus, innumeræ esse possunt probabilitates diversæ nos impellentes ad judicandum veram esse propositionem. Si tot sint probabilitates ad negandum quot ad affirmandum, existit *dubium*; si plures sint ad affirmandum quam ad negandum,

adest *verisimilitudo*. Probabilitas igitur recte definitur: Ratio intentius vel remissius nos impellens ad iudicandum veram esse propositionem quæ non demonstratur. In usitato tamen loquendi modo id probabile dicitur quod gravi, sed fallibili, nititur fundamento.

Gradum probabilitatis relative ad unam propositionem accurate determinare sæpe difficillimum est; nam probabilitas sæpe ab infinitis propemodum observationibus pendet, videlicet, a cognitionibus jam acquisitis, a perspicacitate ingenii, a rectitudine iudicii, a consuetudine examinandi et reflectendi, a modo quo res consideratur, perpenditur vel apprehenditur, etc. Unde eadem propositio potest esse respectu unius certa, respectu alterius verisimilis, respectu tertii dubia, respectu quarti incerta, etc. Caveamus igitur ne ultra id quod percipimus iudicemus, et caute pronuntiemus propositionem esse incertam, dubiam, verisimilem, aut certam, prout eam deprehendemus, aut ab aliis communiter apprehendi videbimus: hæc enim est conditio nostra ut plerasque veritates solummodo probabiliter cognoscere valeamus.

Facta probabilia ab historia non sunt amovenda. Historia multa necessario complectitur facta quæ non sunt omnino certa, sed plus minusve probabilia. Accurati scriptores summopere cavere debent ne dent ut certa quæ sunt tantum probabilia. In communi agendi ratione nostra continuo utimur notionibus duntaxat probabilibus. Eadem valet ratio pro historia. Sæpe hoc nititur principio ipsamet Ecclesia circa quædam facta de Christo, beata virgine Maria vel Sanctis probabiliter solum relata, et ad fovendam pietatem idonea, etc.

Hæc sedulo attendantur, ut in historia, sicut, a nimia credulitate, sic etiam a temeraria critice prudenter caveatur.

De probabilitate in quæstionibus moralibus et relative ad praxim, in tertia parte hujus operis agemus.

Si agatur de nonnullis eventibus, qui inter plures casus posibles et certe cognitos reperiantur, probabilitas unius e casibus istis mathematice determinari potest; v. g., sex nomina, inter quæ nomen Petri, in eadem capsula continentur; petitur quænam sit probabilitas nomen Petri prima vice egressurum esse: respondetur illam esse sicut unum ad sex. Cum unaquæque tessera sex habeat facies, jactus respectivi posibles duarum tesserarum sunt triginta sex. Inter eos numerus 2 et numerus 12 una vice tantum contingere possunt; illorum ergo probabilitas est sicut 1 ad 36. Item de singulis æqualibus numeris in duabus simul tesseris; v. g., 1 et 1, 2 et 2, etc. Cum vero numerus 8 quinque modis contingere possit, illius probabilitas est sicut 5 ad 36. Ex hujusmodi calculis recte cognitis periti lusores ducuntur.

Similiter, ex mille navibus aliquod iter suscipientibus, decem pereunt; periculum ergo pro singulis est sicut 10 ad 1,000, seu 1 ad 100. Ex hac supputatione pretium assecurationis æstimatur. Sic pariter in multis contractibus, dictis aleatoriis; v. g., in censu vitalitio, qui ex probabilitate vitæ alicujus hominis determinatur, in assecuratione contra incendium, etc.

Caveatur ne leges probabilitatum ordinis physici transferantur ad ordinem moralem, et idem applicetur calculus.

Qui plura circa diversas probabilitates cognoscere voluerit, consulat opus S'Gravesende jam citatum: *Logique*, 2^e partie, chap. 17 et 18.

CONCLUSIO.

De criterio certitudinis.

Antequam his de fontibus certitudinis disquisitionibus finem imponamus, inquirendum nobis remanet quænam sit ultima certitudinis ratio, quæ apud philosophos nomen *criterii* certitudinis obtinuit.

Verum certitudinis criterium tres necessario, juxta omnes, habere debet conditiones; nempe requiritur, 1° ut nec probari nec etiam negari possit ope alterius rationis, alioquin non esset ultima ratio; 2° ut in mente existat: nam, si extra mentem poneretur, apprehendi non posset nisi per ulteriorem rationem quasi per medium; 3° ut per se clarum sit et omnibus commune, atque cæteri fontes certitudinis ipso finaliter nitantur.

Perceptio clara, sive evidentia, lato sensu sumpta, hos habet characteres. E quocumque enim fonte oriatur certitudo, non nisi per claram perceptionem existit in mente. Non solum evidentia et sensus intimus, quæ necessario et immediate cum veritate connectuntur; sed et testimonium hominum ac quæcumque facta externa nobis per evidentiam innotescunt. Absque enim clara perceptione, veritas objectiva tantum, minime vero subjectiva existere potest.

Exinde patet perceptionem claram, seu evidentiam, lato sensu sumptam, ut verum certitudinis criterium admittendam esse. Manifestum est enim illam 1° probari aut negari non posse ob aliam rationem; 2° in mente haberi; 3° per se claram esse, omnibus communem, et alios certitudinis fontes in ipsa finaliter niti; nam si a nobis quæraratur cur, v. g., testimonium hominum certis conditionibus vestitum sit infallibile, respondebimus ultimo, et omnes pariter responderent, quia hoc est evidens. Ergo.

Hinc 1° criterium istud est infallibile; alioquin tota rueret certitudo et humana ratio subverteretur. Homo nihilominus est errori obnoxius, quia sæpe antequam vero innitatur criterio temere pronuntiat. 2° Criterium istud, per se clarissimum, probari non potest, quemadmodum nulla luce opus est ad videndam lucem meridianam. 3° Evidenti conscientie testimonio percipitur discrimen inter statum vigiliæ et statum somni: nisi hoc admitteretur nulla possibilis esset certitudo.

APPENDIX.

DE METHODO DISPUTANDI.

Neminem fugit quantum scholasticæ exercitationes et animorum veluti collisiones acuendis ingeniis limandoque judicio inserviant; illa enim laessendi atque respondendi celeritas, dicendi facultatem auget, notiones in nobis quasi sopitas excitat, et mentem non parum juvat ut eas clare et luculenter exprimat. Sed cavendum est ne, disputationis æstu nimis abrepti, non tam veritatis studio quam victoriæ desiderio impellamur; nihil enim a veritatis luce magis nos abducit quam hæc inordinata contentio, quæ velut tempestas huc atque illuc nos jactat, et intra propositam quæstionem non sistit. Ea igitur inter disputandum servanda est moderatio, ut animus sit semper sui compos, cavillationes fugiat, et extra quæstionem nunquam excurrat aut divagetur.

Disputatio sit simplex, brevis, nitida, ordinata et vivida, ne cœtus abstantium languescat. Inusitatis barbarisque vocibus non utendum, a futilibus et jocosis rationibus prorsus abstinendum est. Honor, gravitas, decentia ex utraque parte convenienter, servata proportionem, exhibeantur.

Præter has regulas, quæ omnes disputantes, sive aggressores sive defensores, spectant, alia sunt specialia breviter exponendæ.

REGULÆ AGGRESSORIS.

Aggressor seu argumentans benevolentiam præsidis cœtus et auditorum sibi conciliet, det ipsis salutem, et solitam disputationis incipiendæ formulam recte calleat, hisque circiter verbis loquatur:

Si prius jusserit clarissimus philosophiæ professor, vel hujus Actus moderator; annuerit vigilantissimus gymnasiarcha aut seminarii superior (si primarius

domus disputationi adfuerit); *faveritque nobilissima* vel *percelebris adstantium corona* vel *nobilissimus* aut *clarissimus adstantium cœtus*, *argumentabor*, *doctissime respondens*, *contra unam e thesibus* vel *propositionibus tuis quæ jacet in articulo... paragrapho... ubi sic legitur...* (Integra legitur propositio ut se habet; deinde contradictoria ejus assignatur, et sic concluditur): *Ergo saltem ex hac parte moderanda, reformanda, etc., mihi videtur tua thesis.*

Postea conquiescat, aggressor responsionem et rationes defensoris arrectis auribus excipiat, paucis instet, urgeat, medium non mutet, quantum materia permittit, rationes in promptu habeat quibus priora confirmet argumenta, solidis responsionibus contentus appareat; videat ne famam cavillatoris sine fine garrientis sibi comparet, disputationem nimis non protrahat; eam absolvens grateletur respondententi, ipsum honorifice salutet, et tunc sedeat, nihil amplius loquens vel obmurmurans.

Si episcopus aut alia persona in magna dignitate constituta cœtui præesset, ipsius benevolentiam ante omnia peteret argumentans, dicens, v. g. : *Si permiserit, vel jusserit illustrissimus* vel *reverendissimus*, etc. (hic qualitas ejus designatur, et cætera ut supra.)

REGULÆ DEFENSORIS.

Defensor seu respondens rationes aggressoris attente audiat, et ubi primum propositio oppugnanda fuit designata, totum repetat argumentum per hanc formulam: *Argumentatur sapientissimus, doctissimus*, etc. (hic omnes honorifici tituli argumentantis recensentur) *contra unam e propositionibus nostris quæ jacet articulo...* (designantur articulus et paragraphus, et ipsa propositio integra legitur); *contra quam sic argumentatur sapientissimus*, etc. (propositio argumentantis integra de verbo ad verbum repetitur, v. g. : *Dubium generale Scepticorum admitti potest; ergo nulla existit certi-*

tudo). Deinde repetit in secunda persona : *Sic argumentaris, sapientissime*, etc. *Dubium generale, etc. Respondeo : nego antecedens* (hic probationes afferat.)

Argumenta de verbo ad verbum, quantum fieri potest, semper referenda sunt et bis repetenda; prima vice narrando, et secunda singulas propositiones notando his verbis, *concedo, nego, distingo, esto, transeat*, prout propositio erit vera, falsa, æquivoca, dubia vel gratuita. Aliquando totum conceditur argumentum, si nempe ad rem non pertineat. Rationem negati afferat defensor, distinctionem evolvat; caveat interim ne adversarius aliud probet quam id quod fuit negatum: tandem responsionem ea propositione absolvat quæ vere sit contradictoria illius propositionis quæ fuit negata, v. g. : *Ergo dubium universale admitti non potest.*

Si major propositio alicujus syllogismi videatur falsa, antequam negetur, quædam licentia postulanda est ab aggressore: v. g., *pace tua, cum licentia tua, si mihi indulgeas*, etc... *Nego majorem.*

Tituli vero honorifici sunt: pro cardinali, *Eminentissimus ac illustrissimus cardinalis*; pro episcopo et archiepiscopo, *Illustrissimus ac reverendissimus metropolitanus*, vel *archiepiscopus, episcopus, antistes, præsul noster*, vel *Andegavensis, Nannetensis*, etc.; pro vicario generali, *Reverendus illustrissimi episcopi... vicarius generalis*; pro canonico, *Honorabilis insignis Ecclesiæ... decanus, præcentor, canonicus*, etc.; pro doctore, *Sapientissimus magister noster, sacræ facultatis... doctor*; pro superiore et professore, *Vigilantissimus superior, ornatissimus philosophiæ vel theologiæ professor*; pro cæteris, *Doctissimus*, etc.

Si, incepto actu publico, superveniat episcopus, aut vir alter singularis dignitatis, qui cœtui præesse debeat, loquens, sive argumentans, sive respondens tacet; omnes surgunt et stant in silentio donec sederit intrans: tunc argumentans resumit argu-

mentum ab initio, vel respondens exponit summam quæstionem et responsa, dicens : *Recreatus illustrissimi ac reverendissimi episcopi præsentia, argumentum meum iterum conficio, vel responsionem meam resumo : N. sic argumentatur (hic repetit argumentum), ego autem sic respondeo...*

FINIS LOGICÆ.

I. DISSERTATION SUR LE FONDEMENT DE LA CERTITUDE.

Si un homme disait sérieusement : Je doute qu'il y ait un soleil, des étoiles, un ciel, une terre, d'autres hommes ; si j'existe, si je pense, etc., nous ne discuterions pas avec lui, nous le regarderions comme un insensé. Il n'est personne qui ne comprenne que le doute universel est impossible et qui ne le repousse de toute l'énergie de sa nature intellectuelle et morale.

Mais, comme il est de fait que souvent nous nous trompons en prenant des illusions pour la vérité, un philosophe digne de ce nom doit chercher avec soin les raisons d'affirmer, de nier ou de douter, et ne jamais prononcer au delà de ce qu'elles valent. Lorsque nous analysons nos connaissances, nous devons arriver à une raison claire et infaillible, qui n'en demande point d'autre ; autrement toute preuve supposant une progression à l'infini, serait impossible. Cette dernière raison est ce qu'on appelle le fondement de la certitude, le principe de nos connaissances, la première vérité sur laquelle repose la certitude de nos jugements.

Tous les philosophes, excepté les sceptiques, admettent un fondement de certitude ; mais ils ne s'accordent pas lorsqu'il s'agit d'en assigner les caractères.

Principales opinions des philosophes sur le fondement de la certitude.

Socrate (1), s'élevant contre les sophistes qui disputaient sur tout, assigna la conscience pour base de toutes les connaissances philosophiques : il est vrai que sa philosophie n'avait que la morale pour objet.

Platon, disciple de Socrate, distinguait deux objets de l'entendement, les essences des choses et leurs existences sensibles : les premières, seules invariables, constituaient l'objet de la science ; les autres, variables de leur nature, faisaient le domaine de l'opinion : ainsi la certitude proprement dite était fondée sur les perceptions claires de notre âme.

Aristote (2), surnommé le prince des philosophes, reconnaissait deux sortes de sciences philosophiques : une contingente, fondée sur l'expérience, et, en dernière analyse, sur les sens ; et l'autre nécessaire, appuyée sur des axiomes essentiellement vrais, particulièrement sur celui-ci : *Idem non potest simul esse et non esse.*

Zénon, fondateur du Portique, plaçait le fondement de la certitude dans la perception claire et invincible des objets : il opposait ainsi

(1) Né à Athènes, d'un sculpteur, 471 avant Jésus-Christ.

(2) Né à Stagyre 334 avant Jésus-Christ, chef des péripatéticiens, ainsi appelés parce qu'il leur donnait ses leçons en se promenant.